

İkbâl'e Dair

Celal Soydan

HBCB

İnceleme

Prof. Dr. Celal Soydan: 1964 yılında Gümüşhane'de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini bu şehirde tamamladıktan sonra 1984-88 döneminde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda lisans eğitimi gördü. 1988-91 Punjab Üniversitesi-Lahor, Pakistan'da *Urdu Dili Diploma ve İleri Düzey Diploma* eğitimini tamamladı. 1991-93 yılları arasında aynı üniversitede Urdu Dili ve Edebiyatı yüksek lisans eğitimini *Turki men Mutala'-ye İkbâl* (Türkiye'de İkbâl Çalışmaları) konulu tez çalışmasıyla tamamladı. 1994 yılında A.Ü. DTCE, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atandı. Urduca Manzum ve Mensur Eserleri Işığında Muhammed İkbâl konulu doktora çalışmasını 1999 yılında tamamladı. 2002'de Yardımcı Doçent, 2005'de Doçent, 2010 yılında Profesör oldu. Yurtiçi ve yurtdışında yayımlanmış makalelerin yanı sıra çeşitli yayınevleri tarafından yayımlanmış kitap çalışmaları vardır:

İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden Yapılandırılması (Muhammed İkbâl) Hece Yayınları, Ankara 2013. *Hareket Zili* (Muhammed İkbâl), Hece Yayınları, Ankara 2013. *Cebrail Kanadı* (Muhammed İkbâl), Hece Yayınları, Ankara 2013. *Musa Vuruşu* (Muhammed İkbâl), Hece Yayınları, Ankara 2013. *Hicaz Armağanı* (Muhammed İkbâl), Hece Yayınları, Ankara 2013. *Urdu-Türkçe/Türkçe-Urdu Sözlük*, (Prof. Dr. A.B. Aşraf/ C. Soydan) Türk Dil Kurumu, 2012. *Nutuk (Urdu)* (Prof. Dr. A.B. Aşraf/ C. Soydan), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 2011. *Çağdaş Urdu Edebiyatı Seçkisi*, Elips Kitap, Ank. 2010. *Alamut Cenneti*, (Roman, Abdul Halim Şerar), Kyrhos Yayınları, Ank. 2009. *Urdu-Türkçe Sözlük*, Muktadere Kaomi Zuban, Pakistan 2009. *Galib Divanı*, T.İş Bankası Kültür Yayınları, İst. 2008. *Ganj Yunağının Öyküsü*, İmge Yayınevi, Ankara 2007. *Ölüme İlişkin Bir Yazı*, İmge Yayınevi, Ankara 2005. *Urdu Dilinin Türk Asıllı Efsane Şairi Mirza Esedullah Han GALİB*, Ankara 2004. *Pakistan-Hindistan Öyküleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001. *Aşk ve Tutku*; On Uzun Manzume (Muhammed İkbâl), Akçağ Yay., Ank. 2000, *Makaleler* (Muhammed İkbâl), Hece Yay., Ank. 2015.

Muhammed İkbâl: (Pakistan/Siyalkot 1877- Lahor 1938) On yıllık temel eğitimi İngiliz Misyoner Okulunda; iki yıllık önlisans eğitimini bu okulun kolej bölümünde tamamlar. Sosyal Bilimlerde lisans eğitimi için 1895 yılında Lahor'daki Devlet Yüksekokulu'na kayıt yaptırır. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra bir süre Oriental College'de tarih, felsefe ve iktisat; ardından Government College'de felsefe ve İngilizce okutmanlığı yapar. 1905 yılında İngiltere'ye gider. Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'de hukuk eğitimine ek olarak felsefe alanında lisans eğitimi alır. *The Development of Metaphysics in Persia* (İran'da Metafizik'in Gelişimi) konulu bir tez hazırlar ve Almancaya aktararak Münih Üniversitesi'nde sunar. Almanya'dan Londra'ya döndükten sonra Siyasal Bilimler Fakültesi'nde altı ay kadar Arapça dersleri okutur. 27 Temmuz 1908'de ülkesine döner ve avukatlık yapmaya başlar. Avukatlığın yanı sıra yaklaşık 18 ay kadar Government College'de felsefe hocası olarak görev yapar. Bu uğraşların yanında şairliği de sürdürür. 1915 yılında yayımlanan ilk manzum eseri *Benliğin Sırları* ile filozof yanı sıra ön plana çıkar ve bir şairden öte bir düşünür olarak bilim çevrelerinin dikkatini çeker. Eser 1919 yılında Prof. R. A. Nicholson tarafından İngilizceye çevrilerek İngiltere'de yayımlanır. Böylece Avrupa'nın bilim çevrelerinde adından söz ettirir. Bu durum İngiliz hükümetini de etkilemiş olacak ki Ocak 1923'de İkbâl'e Sir unvanı verilmesini kararlaştırır. Politikaya soğuk bakmasına rağmen 1926 yılında aktif politikaya girer. Pencab Yasama Konseyi seçimlerine katılır ve büyük bir oy farkıyla seçimi kazanır. Ocak 1927'de Muslim League'in Pencab Eyaleti Genel Sekreterliğine getirilir. Muslim League'in 1930 yılında İlahabad'da yapılan toplantısında Hint Müslümanları için bağımsız bir devlet kurulması gerektiği fikrini ortaya atar. 1934 yılı Ramazan Bayramı'nın ilk günü hastalanır. Geçirdiği boğaz enfeksiyonu sonucu sesi kısılır; ciğerlerinde iltihaplanma başlar. Özellikle 1936 yazından itibaren sağlığı her geçen gün kötüye gider. Uzun hastalık döneminde yerli yabancı her türlü tedavi uygulanır. Ancak tekrar sağlığına kavuşamaz ve 21 Nisan 1938'de sabaha karşı vefat eder.

İngilizce Eserleri: *The Development of Metaphysics in Persia* (İran'da Metafizik'in Gelişimi) Doktora tezi, 1907. *The Reconstruction of Religious Thought In Islam* (İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden Yapılandırılması) 1930.

Farsça Eserleri: *Asrar-i Hudî* (Benliğin Sırları) 1915. *Rumûz-i bî Hûdî* (Benlikten Geçmenin Sırları) 1918. *Payam-i Maşrik* (Doğu'dan Mesaj) 1922. *Zabur-i Acem* (Acem İlahileri) 1927. *Câvidname* (Cavidname) 1932. *Musafir* (Yolcu) 1934, *Pas çeh Bayad Kerd Ey Akvam-i Şark* (Öyleyse Ne Yapmalı Ey Doğu ulusları) 1936.

Urdu Eseleri: *İlm-ul İktisad* (İktisat Bilimi) 1904. *Bang-i Dera* (Hareket Zili) 1924. *Bal-i Cibril* (Cebrail Kanadı) 1935. *Zarb-i Kalim* (Musa Vuruşu) 1936. *Armağan-i Hicaz* (Hicaz Armağanı) 1938.

İKBAÎ'E DAİR

CELAL SOYDAN

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 405
İnceleme

Birinci Basım: Ekim 2016
©Hece Yayınları

Kapak Tasarımı: SARAKUSTA
www.sarakusta.com.tr
Teknik Hazırlık: Bülent Güler

Baskı: Dumat Ofset
T: (0312) 278 82 00

ISBN: 978-605-9556-04-0

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.
Konur Sokak Nu: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara
Yazışma: P. K. 79 Yenışehir/Ankara
T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14
e-posta: hece@hece.com.tr
www.hece.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 9
ÖZGEÇMİŞİ / 17
Ataları / 17
Doğumu ve Eğitimi / 20
Kişiliğine Yön Verenler / 21
Avrupa'ya Gidişi ve Meslek Hayatı / 30
'Sir' Unvanının Verilmesi / 32
Problemlili Evlilik Hayatı / 33
Hastalık Dönemi ve Son Yılları / 36
DÖNEMİN SİYASİ VE KÜLTÜREL GELİŞMELERİ/ 39
Aktif Politika Dönemi ve Faaliyetleri / 45
Tarihi Başkanlık Konuşması: Pakistan Fikri / 49
İkinci ve Üçüncü Yuvarlak Masa Toplantılarına İştirak / 54
Dönemin Reform Hareketleri / 56
Aligarh Hareketi / 57
İslam'ı Koruma Derneği / 60
Pencab Derneği / 61
Mahzan Dergisi / 63
İkbâl: Akımların Sentezi / 65
ŞİİRİNDEKİ GELİŞİM SÜRECİ / 67
Geleneksel Şairlik Dönemi / 67
Ulusal Şairlik Dönemi / 71
İslam Şairliği Dönemi / 86
FELSEFİ FİKİRLERİ / 95
1-Dinî ve Toplumsal Hayata İlişkin Fikirleri / 95
Benlik (Hudî) / 95
Benlik Kavramı ve Benlik Felsefesinin Kaynakları / 103

Benlik Eğitiminin Aşamaları ve Benliğin Karakteristiği /	110
Benlikten Geçme /	122
Kâmil İnsan (İnsan-ı Kâmil) /	133
Mümin Kul (Merd-i Mümin) /	141
Dervişlik (Fakr) /	146
Tasavvuf /	154
Akıl ve Aşk /	164
Kader /	174
İçtihat /	183
2-Siyasi ve Kültürel Hayata İlişkin Fikirleri /	189
Hint Müslümanları İçin Ayrı Devlet /	190
Siyasi Yönetim Sistemleri /	197
Eğitim-Öğretim Sistemi /	218
Kadın Eğitimi ve Kadının Toplumdaki Statüsü /	229
Batı Kültürü /	241
Güzel Sanatlar /	247
İKBÂL: TÜRKİYE VE TÜRKLER /	263
Türkiye'deki Yenilenme Çalışmaları ve İkbâl /	280
ESERLERİ /	289
İlm ul-İktisad (Ekonomi Bilimi) /	290
İran'da Metafizik'in Gelişimi /	295
Asrar-i Hudî (Benliğin Gizleri) /	298
Rumuz-i bî Hudî (Benlikten Geçmenin Gizleri) /	303
Payam-i Maşrik (Doğu'dan Mesaj) /	306
Bang-i Dera (Hareket Zili) /	310
Zebur-u Acem (Acem İlahileri) /	327
İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Yapılandırılması /	331
Cavidname /	335
Musafir (Yolcu) /	340
Bal-i Cibrîl (Cebraîl Kanadı) /	343
Zarb-i Kelîm (Musa Vuruşu) /	351

Pas Çah Bayad Kerd (Öyleyse Ne Yapmalı?) / 360
Armağan-i Hicaz-Farsî/Urdu
(Hicaz Armağanı-Farsça/Urduca) / 362

DERLEME ESERLER / 371

Kulliyat-i İkbâl (İkbâl Külliyyatı) / 372
Şad-i İkbâl (İkbâl'in Şad'ı) / 373
İkbâl'in Cinnah'a Mektupları / 374
İkbâlname: Macmua-i Makatîb-i İkbâl - Hissa-i
Avval-o-Davom (İkbâlname; İkbâl Mektupları
Derlemesi-Birinci ve İkinci Bölüm) / 375
Bakiyat-i İkbâl (İkbâl'den Kalanlar) / 376
Makatîb-i İkbâl (İkbâl'in Mektupları) / 376
Maktubat-i İkbâl (İkbâl'in Mektupları) / 376
Surud-i Rafta (Geride Kalan Mutluluk) / 377
Dağınık Yansımalar / 377
Nevadir-i İkbâl (İkbâl'in Nadirleri) / 378
Makalat-i İkbâl (İkbâl'in Makaleleri) / 379
Makatib-i İkbâl: Be Nam Giramî
(İkbâl'in Girami'ye Mektupları) / 380
Guftar-i İkbâl (İkbâl'in Konuşmaları) / 381
Hutut-i İkbâl (İkbâl'in Mektupları) / 381
İkbâl'in Demeç, Yazı ve Açıklamaları / 382

KAYNAKLAR / 383

KISALTMALAR:

- A.İ. Acem İlahileri
B.G. Benliğin Gizleri
B.G.G. Benlikten Geçmenin Gizleri
C.K. Cebrail Kanadı
C.N. Cavidname
D.M. Doğu'dan Mesaj
H.A. Hicaz Armağanı
H.Z. Hareket Zili
M.V. Musa Vuruşu
Mus. Yolcu
Ö.N. Öyleyse Ne Yapmalı?

ÖNSÖZ

Muhammed İkbâl, İslam kültür ve medeniyetinin insanlığa kazandırdığı büyük fikir adamlarından biridir. O, bir fikir adamı olarak sadece Hint Müslümanlarının siyasi ve kültürel geleceğini sağlam temellere oturtmaya çalışmakla kalmadı aynı zamanda yapıcı ve yapılandırıcı fikirler üreterek tüm dünya Müslümanlarına uyanma, kendini tanıma ve mücadele azmi vermeye çalıştı. Hayatın her alanıyla ilgili İkbâl'in ürettiği fikirler, benzer tarihî süreci yaşamakta olan diğer İslam ülkelerinin de geleneksel yapılarına uyduğu için evrensel bir boyut kazanır. Onun sunduğu felsefe, her alanda çözüme, yozlaşma ve yabancılaşma yaşayan İslam dünyası için hayata dönüş felsefesi niteliğindedir.

İkbâl, şair ve düşünür kimliği ile İslam dünyasında çok önemli bir yere sahiptir. Onun önemi sadece filozofluğu veya sadece şairliği ya da sadece İslam reformcusu olmasından değil, tüm bu özellikleri bir arada taşımasından kaynaklanır. Urdu edebiyatının otorite eleştirmenlerinden Halife Abdulhakim'e göre İkbâl, hem şairdir hem de düşünür; hem bilge hem de bilgindir.

Başka bir otorite Prof. Dr. Seyid Abdullah'a göre ise İkbâl, büyük bir şair, büyük bir filozof ve Pakistan'ın gerçek anlamda fikir önderidir. Bütün bu özelliklerinden dolayı İkbâl'i tanıma ve tanıtma çalışmaları yoğun bir şekilde sürdürülmektedir.

Bugüne kadar özellikle Pakistan'da yapılan değişik çalışmalarda, İkbâl'in çok yönlü kişiliği bütün hatlarıyla ortaya konulur. Buna rağmen farklı tanıma ve tanıtma eğilimlerinin olduğu dikkate alındığında İkbâl'in henüz hakkıyla anlaşılmadığı görülür. Zira bazıları onun sadece filozofluk yönüne vurgu yaparken şairlik yönünü göz ardı eder. Bazıları İkbâl'i sadece İslam'ı savunan samimi bir dindar olarak görürken reformculuğunu görmezden gelir. Bazıları ise fikirlerini Batı muhalefeti üzerine kuran veya Batı filozoflarından derlenip toplanan fikirler ortaya koyan, dolayısıyla kendine özgü felsefi görüşü olmayan bir düşünür olduğu doğrultusunda değerlendirmelerde bulunur. Ancak İkbâl bütün bu sınıflandırmaların üstündedir. Zira o, hem büyük bir şair hem büyük bir filozof hem de geleceğe ilişkin sağlam öngörülerini olan ve bunların tedbirlerini tasarlayıp hayata geçirilmesi için ilgilileri uyaran engin görüşlü bir reformcudur. Ayrıca Batı kültür ve medeniyetinin zararlı gördüğü yanlarını kıyasıya eleştiren ve buna karşılık İslam kültür ve medeniyetini, onun özünü ön plana çıkararak savunan büyük bir fikir adamıdır. İslam dünyası için hayata dönüş felsefesi sunan böylesi çok yönlü bir şahsiyeti tek bir yönüyle tanıma ve tanıtma çalışmanın doğru olmayacağı ortadadır.

İkbâl'in özellikle İslam dünyasında bu denli önemli olmasının haklı sebepleri vardır. Öncelikle dönemin sorunlarını tespitteki yaklaşımı ve sunduğu felsefi görüşleri, İslam'ın temel sınırları dışına çıkmaz. İkbâl, bütün fikir ve görüşlerinin Kuran ve Hadis kaynağına dayandığını eserlerinde açık ifadelerle belirtir. Şiirlerinde yer yer ayet ve hadislere göndermelerde bulunması ve çoğu yerde onlardan bazı sözcükleri şiirinde kullanması onun Kuran, Hadis ve İslami bilimlere kaynağına sıklıkla başvurduğunu gösterir.¹

¹ Mustafa Han, Gulam, İkbâl aur Kur'an, Lahor, 1988, 1118 sayfalık bu eserde İkbâl'in şiirlerinde geçen ayet ve hadislerin tamamı belirtilmiştir.

İkbâl'i önemli kılan başka bir özellik, şair olmasıdır. Böylece hedef kitleye daha kolay ulaşabilmekte ve görüşlerini şiirin etkili gücüyle daha çarpıcı bir şekilde aktarabilmektedir. Ayrıca şairlik yönüyle Urdu şiirine getirdiği yeni fikirler, düşünceler, semboller, kendine özgü üslubu, şiir sanatının bütün öğelerini ustaca kullanması kısaca dönemin en güçlü şairi olması okuyucuların gözünde önemli yer edinmesini sağlayan bir etkidir. Her ne kadar İkbâl, sadece şair olarak görülmesinden çoğu zaman rahatsızlık duyduğunu ve gelecekteki eleştirmenlerin kendisini şairler zümresinden muhtemelen ayıracıklarını ifade etse de bu, onun sadece filozof olarak değerlendirilip şairlik yanının göz ardı edilmesi anlamına gelmez. Aksine onun şairlik vasfı düşünürlük vasfının önündedir. Urdu edebiyat eleştirmenlerinden Razi ud-Din Sıddıki, İkbâl'in yaygın şöhret kazanmasını şairliğine bağlar ve eğer felsefi görüşlerini nesir diliyle ifade etmiş olsaydı muhtemelen bu kadar çabuk ve etkili bir şekilde insanların dikkatini çekemezdi, der. Aynı şekilde İkbâl'in yakın dostlarından olan edebiyat otoritesi Abdusselam Nedvi, İkbâl'in şairliği konusunda şu görüşe yer verir: İkbâl'in şiiri her ne kadar felsefi, tasavvufi, dini, siyasi ve millî konulardan oluşmuşsa da bu konular, şairane bir tarz ve üslupta işlenmiştir. Bu yüzden onun bütün bu özelliklerinin baskın olanı şairliğidir.

Felsefi görüşlerini şiir diliyle sunması İkbâl'in şairlik yanını düşünürlüğünden öne çıkaran faktör olduğu genel kabul görmektedir. Urdu edebiyatının önemli kalemlerinden Ferman Fathpuri'ye göre İkbâl hem filozof hem de şairdir ancak onun şairlik yanı filozof yanından daha önemlidir. Fathpuri, onu filozof-şair olarak incelemenin daha uygun olacağını belirtir ve şöyle devam eder: Onun şiiri, içinde detaylı ve evrensel felsefi görüşler barındırır. Felsefeyi şiir diliyle aktarmak dünyada sayılı birkaç şairin başarabildiği bir iştir. İşte bu özellik onun şiirine felsefi şiir; ona da filozof-şair denilmesine sebep olmuştur. Bu yöndeki değerlendirmeleri dikkate alarak İkbâl'i sadece şair veya sadece filozof olarak değerlendirmek yerine, her iki temel özelliği ile ele almak daha isabetli olacaktır. Zira İkbâl'de şairlik ve düşünürlük birbirini tamamlayan iki unsur olarak görünmektedir. İkbâl,

sanatının felsefe ağırlıklı olduğunu biraz da tevazu göstererek belirtirken bile bunu şiir diliyle ifade etmeyi uygun bulur:

*Felsefe benim hamurunda vardır
O yüreğimin her damarında saklıdır.
Gerçi İkbâl hünersiz biridir
Ama onun her kıvılcımını bilmektedir.*

İkbâl otoritelerinden Prof. Dr. Muhammed Munevver'e göre İkbâl'in şiiri incelenirken genellikle ondan fikir, basiret ve yaşam gücü elde edilmeye çalışılır. Yani onun *nasıl söylediği* değil, *ne söylediği* önemlidir. İkbâl de kendisinin, sırları bilen ve kalender bir düşünür olarak bilinmesini, sadece şürci veya şair töhmeti altında bırakılmamasını ister. *Acem İlabileri* eserinde kendini sadece şair sayanları *korkak* olarak nitelendirir:

*Bana şairlik töhmetinde bulunan korkaktan
Hiçbir yerde fayda umulmaz.*

Başka bir İkbâl otoritesi Eslem Ansari'ye göre eğer felsefe tarihi Batılıların kıstaslarına göre değerlendirilmezse -bundan kastı, Batı felsefe tarihçilerinin Müslüman düşünürlerin görüşlerini insanlık tarihinin bir parçası olarak görmeye yanaşmama-larıdır- İkbâl'in çağdaş felsefe tarihinde önemli bir yer tutması gerekir. Zira pek çok Batılı felsefe tarihçisinin Gazali, İbn-i Rüşd, İbn-i Arabî, İbn-i Haldun, İbn-i Sina ve Farabi gibi Müslüman düşünürlere çalışmalarında yer vermeyişleri gibi İkbâl'e de yer vermemeleri gariptenecek bir şey değildir. Buna rağmen İkbâl'in XX. yüzyıl filozofları arasında ayrıcalıklı bir yeri vardır. Zira o, çağdaş felsefedeki gelişim sürecinin son halkasını oluşturur. Aynı eleştirmen, dünyada hiçbir filozofun fikirlerinin tamamının kendine ait olmadığını, her filozofun kendi fikir örgüsünü öncekilerin sunduğu felsefi birikimler üstüne kurduğunu belirtir. Dolayısıyla İkbâl'in fikirlerinin yer yer şu veya bu düşünürüne benziyor olması, felsefe tarihindeki gelişim sürecinin doğal akışı olarak değerlendirilmelidir.

İkbâl'i önemli kılan bir başka özellik de onun eskiye olduğu kadar çağdaş felsefeye de vakıf olması ve çağın ihtiyaçlarına uygun olarak eski ile yeninin iyi bir sentezini yapabildiği olmasıdır. Dünyanın önemli bütün fikir adamlarının, görüş ve felsefelerini detaylıca incelemesi ve onlara mukabil kendi görüşlerini ortaya koyması, bu konuda geniş bilgi birikimine sahip olduğunu gösterir. Onun özellikle İslam bilginlerini, İslam kültür ve medeniyet tarihini iyi incelediği konferanslarından belli olmaktadır. Cavid İkbâl'in yaptığı tespite göre konferanslarda Doğu ve Batı'dan yüz ellinin üstünde eski ve çağdaş filozof, bilim adamı, âlim ve fıkıhçının sözleri ve görüşlerine göndermeler vardır. Manzum eserlerinde de çok sayıda filozof ve bilginin görüşlerine çeşitli şekillerde atıflarda bulunur. İşte bu birikimiyle İkbâl, maziye unutmaksızın ancak onda kaybolup gitmeden ve çağın gerisinde kalmadan günün koşullarına uygun yeni ve dinamik görüşler ortaya koyabildiği. Halife Abdülhakim, İkbâl'in Doğu ve Batı felsefesinin en değerli fikirlerinin varisi olduğunu ve bu mirası sadece tekrar sunmakla kalmayıp ona çok büyük katkılar sağladığını yazar.

Şair ve filozofluğundan başka İkbâl'i önemli kılan başka bir özellik de sadece yaşadığı dönemle ilgili sorunlar hakkında görüş bildirmekle kalmayıp felsefe ve şüirinin merkezi ögesi olan Müslüman milletin siyasi geleceğine ilişkin de görüşler üretmesidir. Hint Yarımadası'nın siyasi gelişmeleri ışığında Hint Müslümanları için ayrı bir devlet zorunluluğunu idrak etmiş bir fikir adamı olarak bu amaca yönelik yoğun çaba harcar. Bu özelliği ile hem Pakistan halkının hem de Müslümanların kalbinde, Pakistan'ın manevi mimarı olarak yer eder. Şair ve eleştirmen Aslam Ansari'ye göre Güneybatı Asya'da bağımsız bir devletin kurulması, Asya'da yeni bir İslam kültürünün oluşturulması ve İslam dünyasının birliği, İkbâl'in gerçekleştirmek istediği ülkünün üç temel ayağıdır. Dolayısıyla İkbâl bu temel ülküleri gerçekleştirme yolunda oluşturduğu fikirleriyle Müslümanların gelecekteki siyasi ve sosyal yaşamlarına ışık tutma görevini yerine getirmeye çalışan önder bir kişiliktir.

İkbâl'in bu özelliklerinin yanı sıra reformcu yanının ön plana çıkarıldığı çeşitli değerlendirmeler de vardır. Seyid Vakar Azîm, İkbâl'i öncelikle filozof olarak kabul etmekle birlikte onun bir reformcu olduğuna da kimsenin itiraz edemeyeceğini yazar. Zira onun özellikle konferansları ve şiirinde çoğu zaman benimsediği üslubu reformculuğuna tanıklık etmektedir. İkbâl'in reformculuk yanı onun İslami öğretileri yeniden ele alıp zamanın şartlarına göre yapılandırmaya çalışmasında saklıdır. Halife Abdülhakim'in tespitine göre İkbâl'in 1908 sonrası şiiri İslam ve İslam'ın ihyası konuludur. Felsefe ile bilgeliğin iç içe olduğu şiir ve nesir yazılarının odak noktası, İslami öğretileri özgün halleriyle yeniden sunma ve Hint Müslümanlarını diriltme arzusudur. İkbâl'in bu arzusu sadece Hint Müslümanlarıyla sınırlı değildir. O, bütün dünya Müslümanları için İslam'ın özüne uygun yeniden yapılanmaya zemin hazırlayacak bir yaşam felsefesi ortaya koymaya ve İslami düşünce sistematığının temellerini atmaya çalışır. Bu özelliğinden dolayı İkbâl geleceğin filozofu olarak da anılır. İkbâl de geleceğin şairi olduğunu "Ben geleceğin sesiyim" (B.G.) ifadeleriyle belirtir.

İkbâl'in şair mi filozof mu olduğu konusunda birbirinden farklı abartılı görüşler de vardır. Örneğin Dr. Abdul Muğni'ye göre İkbâl hakkında bilinmesi gereken en temel şey, onun şair olduğu ve dünyanın en iyi şairi olduğudur. O ne kadar büyük bir şair ise o kadar da büyük düşünürdür. İkbâl'in şiirini, dünyanın herhangi bir şairinkiyle karşılaştırmak abestir. Zira bu kadar kapsamlı fikirle donatılmış, böylesi etkili bir şiiri ne Dante ne Shakespeare ne de Goethe vücuda getirebilmiştir. Hatta Rumi ve Hafız bile böyle bir şiire sahip değildir. İkbâl bir yandan bütün Doğu şiirinin, Arapça, Farsça, Sanskrit ve Urdu şiir geleneklerine dayalı olarak en iyi sentezini sunarken diğer taraftan da çağın bütün sorunlarını şiirinin konusu yapmıştır. İkbâl'i tanımlamak için böylesi abartılı görüşler olduğu gibi aleyhte de aşırıya kaçan görüşler mevcuttur. Bazılarınca İkbâl'in kendine has bir felsefi görüşü yoktur. O başkalarının görüş ve fikirlerini

sadece kopya etmiştir. Bu türden abartılı görüşler bir yana bırakılır ve sağduyunun ilhamı doğrultusunda bakılırsa İkbâl'in güçlü bir şair ve felsefe tarihine büyük katkı sağlayan bir filozof olarak değerlendirilmesi gerektiği açıkça görülür.

Tüm bu özelliklerinden başka İkbâl'i önemli kılan başka sebepler de vardır. Bu yüzden Hindistan-Pakistan'da İkbâl'in fikir ve sanatı ile ilgili çalışma ve araştırmalar İkbâl'in vefatından yaklaşık yirmi yıl önce başlar ve vefatından sonra büyük bir hızla artarak devam eder. *Benliğin Gizleri*'nin İngilizceye tercümesinden itibaren Batı dünyasında da pek çok eleştirmen İkbâl'in felsefesi hakkında yazılar yazar ve İkbâl Avrupa'da da önemli bir düşünür olarak incelenmeye alınır.

Özellikle Pakistan'da konuya ilişkin o kadar çok çalışma yapıldı ki bunlar incelendiğinde artık daha fazla yapılacak bir şey kalmadığı kanısı uyanır. Ancak gerçek o ki *İkbâliyat*; konusu geniş, derin ve verimli bir çalışma alanıdır. Zira onun daha iyi ve doğru anlaşılabilmesi için yapılması gereken daha çok çalışma olduğu söylenebilir. Bu yüzden İkbâliyat konusu, -yaygın benzetmesiyle- her dalgıcın yeni değerlerde inciler çıkardığı engin bir deniz olarak nitelendirilir. Halife Abdülhakim'in de belirttiği gibi İkbâl'in fikirleri o kadar geniş ve derindir ki bu konuda yazılan kitapların onu bütünüyle yansıtmaması olası değildir. Ona göre İkbâl'in şiiri bir bakıma dinî bir kitap gibidir; dinî kitaplara yazılan haşiye ve şerhler gibi her yazan ve düşünen kişi yeni ve özgün konular ortaya çıkarabilir.

Bu temel yargıyı dikkate alarak İkbâl'in sanatı, fikirleri ve mücadelesine ışık tutmak için o engin denize dalmaya soyunduk. Çıkarabildiğimiz şeyin kadir ve kıymetinin tayini, okuyucuların yüksek takdirlerine bırakılmıştır.

Celal Soydan